

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАУК УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ
УКРАЇНИ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
З ПРОБЛЕМ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА РИНКУ ПРАЦІ
(НЦ ЗРП)

На правах рукопису

КОМАРОВА НАДІЯ МИКОЛАЇВНА

**ВТОРИННА ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКИХ МІСТ
УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.09.02. - Зайнятість та ринок праці

Автореферат

*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук*

КИЇВ 1997

337.5

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00751891 (V)

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Науково-дослідному центрі з проблем зайнятості населення та ринку праці

населення та ринку праці Національної академії наук України і Міністерства праці України та УкрНДІ проблем молоді.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Онікієнко В. В.

Офіційні опоненти: доктор географічних наук Фащевський М.І.

кандидат економічних наук Коваленко І.Я.

Провідна установа: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Захист відбудеться "12" травня 1997 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д - 01.52.01 в Науково-дослідному центрі з проблем зайнятості населення та ринку праці НАН України і Мінпраці України за адресою: 252110, м.Київ, вул.Клименка, 25.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Науково-дослідного центру з проблем зайнятості населення та ринку праці НАН України і Мінпраці України

Автореферат розісланий "11" квітня 1997 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, канд. економічних наук

Покрищук В.О.

1. Загальна характеристика роботи

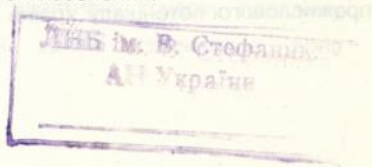
1.1. Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Глибокі системні зміни, які відбуваються в Україні, отримали адекватне відображення у становищі, що склалося на ринку праці. За короткий проміжок часу тут повністю змінилася ситуація: від ринку праці, що характеризується браком робочої сили, до ринку праці зі значним надлишком робочої сили, що проявляється у безробітті та прихованому безробітті.

Спостерігаються якісні зміни у рівні та структурі зайнятості: все більшого значення набуває приватний сектор економіки, приватне підприємництво, індивідуальна трудова діяльність. Значного поширення набули такі форми зайнятості, які раніше не застосовувалися чи застосовувалися дуже рідко. Встановлено, що знижується офіційна зайнятість і зростає реальна частка економічно активного населення. Зростання реальної зайнятості населення за умови офіційного її скорочення відбувається за рахунок збільшення рівня вторинної зайнятості, яка існує як в офіційній, так і неформальній формі. З 1985 по 1995 роки за статистичними даними кількість населення, зайнятого у галузях економіки, зменшилася з 25.2 млн. до 20.2 млн.чол. За той же час кількість зайнятих в інших сферах економічної діяльності, які не входять до галузей економіки, збільшилася у 8 разів.

Відповідно до цього процесу частка оплати праці членів сімей скоротилася у сукупному доході з 65.7% до 42.7%. Частка доходу, який не пов'язаний з оплатою праці і соціальними виплатами членам сімей, за цей же період зросла з 19.4% до 48.3% - майже у 2.5 рази.

За офіційними даними у сфері нерегламентованої зайнятості, яка є складовою частиною вторинної зайнятості, працює в середньому 12-15%, а в окремих містах - 40% працездатного населення. Це свідчить про те, що в сучасній українській економіці зросло значення вторинної зайнятості населення.

Вторинна зайнятість, як свідчать дослідження, пов'язана з традиційно високою трудовою активністю населення та низьким рівнем життя в Україні, з недостатньою територіально-галузевою мобільністю кадрів, недосконалою системою їх підготовки, недосконалою інфраструктурою ринку праці. Органи статистики не мають даних щодо вторинної зайнятості в обсязі, який необхідний для аналізу. Це спричинено тим, що вторинна зайнятість більше поширена у неформальному секторі економіки, де збір статистичної інформації щодо становища на ринку праці ускладнений. Тому проблеми, що пов'язанні з розвитком вторинної зайнятості, недостатньо вивчені та проаналізовані. Це стосується як розкриття суті економічних категорій, які пов'язані з вторинною зайнятістю, її структурою і особливостями, так і виявлення економічних чинників, що впливають на інтенсивність залучення населення до вторинної зайнятості, а також вивчення особливостей формування ринку вторинної зайнятості в Україні .

Активне використання різних форм вторинної зайнятості у світовому суспільному виробництві обумовлює необхідність співставлення нових тенденцій на ринку праці в Україні з практикою розвитку світового ринку праці. Разом з тим проблеми, що пов'язані з трансформацією ринку праці, мають істотні відмінності в залежності від типу поселення. Як показують дослідження, в містах України разом зі скороченням виробництва збільшується абсолютна кількість населення працездатного віку. Як показали результати великомасштабного опитування, що було проведене Міністерством статистики України в жовтні 1995 року, рівень безробіття в містах України виявився вдвічі вищим, ніж рівень безробіття серед сільського населення - відповідно 5.6% та 2.9 %. У той же час вивчення проблеми вторинної зайнятості у великих містах є актуальним тому, що у великих містах України з населенням понад 100 тисяч осіб проживає 20135 тисяч чоловік, що складає 39% від усього населення України та 57% міського населення. Понад 80% промислового потенціалу країни зосереджено в містах. Саме тут

найбільш активно йдуть процеси приватизації, реструктуризації виробництва, вкладаються інвестиції, більш виразно проявляються тенденції змін на ринку праці.

Таким чином, вивчення ринку праці великих міст України є актуальним як у теоретичному, так і в практичному плані, особливо в умовах реформування економіки.

Все вищенаведене визначає актуальність дослідження вторинної зайнятості населення великих міст як широкомасштабного явища на ринку праці сучасної України.

1.2. Ступінь дослідженості тематики дисертації. До вивчення вторинної зайнятості неодноразово зверталися й звертаються економісти як у минулому, так і нині. Соціально-економічна сутність вторинної зайнятості на прикладі понаднормових робіт була розкрита К.Марксом при аналізі капіталістичного способу виробництва. Пізніше в економічній літературі вторинна зайнятість розглядалася як форма прояву підвищеної трудової активності і в такому ракурсі ввійшла у праці А.Маршалла, А.Ландрі, К.Кларка, Ж.Даріка та інших. Сучасне вивчення різних форм вторинної зайнятості в країнах ринкової економіки входить у систему досліджень гнучкості ринку праці (флексибілізації), що відбивається в теорії збільшення гнучкості праці з розвитком науково-технічного прогресу.

За часів Радянського Союзу інтенсивність і спрямованість вивчення вторинної зайнятості населення залежали від політики КПРС щодо цього явища: від повного замовчування у період негативного сприйняття додаткових робіт до активного вивчення і пропагування після прийняття закону "Про індивідуальну трудову діяльність".

Нині проблема вторинної зайнятості досить широко вивчається економістами, демографами і соціологами України. Вторинну зайнятість прийнято розглядати як адаптивну трудову поведінку населення в умовах економічної кризи. Найчастіше вона

розглядається в аспекті зайнятості населення в неформальному секторі економіки.

Необхідно особливо відзначити праці Д.П.Богині, С.І.Бандура, І.К.Бондар, В.С.Васильченка, Б.Н.Крижанівського, Е.М.Лібанової, В.В.Онїкієнка, М.В.Шаленко, Д.Л.Некіпєлова, В.М.Абрамова, Н.М.Краєвої, Ю.Г.Шведової, О.В.Хітовської, В.О.Костюкова, О.В.Криштановської, Н.В.Скрипника, О.У.Хорми, О.О.Яременка та інших, в яких досліджуються проблеми зайнятості в цілому, її види та форми, регіональні й галузеві аспекти, а також прогнози на найближче майбутнє.

У роботах закордонних економістів описано явище вторинної зайнятості відповідно до умов ринкової економіки. У працях радянських економістів розкриті тенденції розвитку цього явища в умовах планового господарювання. Сучасні українські економісти позначили проблеми вторинної зайнятості, проте відсутність статистичної й емпіричної бази з цього питання, а також безперервний розвиток явища не дозволили поки що пояснити особливості вторинної зайнятості в період трансформації економіки, розповсюдженість вторинної зайнятості серед різних соціально-демографічних груп населення, роль вторинної зайнятості у формуванні приватного сектору економіки тощо.

В останні роки інтерес до проблеми зайнятості взагалі та вторинної зайнятості зокрема обумовив проведення багатьох цільових досліджень ринку праці України, в тому числі за участю дисертанта

Теоретична та практична значущість проблеми вторинної зайнятості населення (особливо міського), недостатня вивченість цього питання на етапі трансформаційних змін в економіці, необхідність осмислення взаємозв'язку тенденцій функціонування ринку праці України і зарубіжних країн визначили вибір теми дисертаційного дослідження, обумовили його об'єкт, мету та завдання.

1.3. Мета і завдання дисертаційної роботи.

Метою дисертаційного дослідження є визначення суті вторинної зайнятості як економічної категорії; вивчення і обґрунтування соціально-економічних засад існування та функціонування вторинної зайнятості в умовах трансформації централізованої планованої економіки України в ринкову; розробка теоретичних і науково-методичних підходів щодо вивчення вторинної зайнятості; розробка пропозицій щодо цивілізованого розвитку вторинної зайнятості населення великих міст України.

Досягненню мети підпорядковане вирішення наступних завдань:

- розкриття сутності, структури і рис вторинної зайнятості як економічної категорії;
- виявлення економічних чинників, що впливають на інтенсивність залучення населення до вторинної зайнятості;
- розробка системи статистичних і соціологічних індикаторів для визначення рівня, структури вторинної зайнятості та форм її прояву;
- вивчення особливостей формування ринку вторинної зайнятості в період трансформаційних перетворень в економіці великих міст України;
- аналіз особливостей вторинної зайнятості населення великих міст України, її генетичної та функціональної структури;
- обґрунтування мультифункціонального розвитку вторинної зайнятості як чинника створення нових робочих місць.

1.4. Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є закономірності розвитку вторинної зайнятості населення, теоретичні, методичні і практичні засади її функціонування.

Об'єкт дослідження - населення великих міст України.

1.5. Методологія і методи дослідження. Методологічною основою проведення дослідження слугували роботи українських і зарубіжних вчених з питань формування зайнятості, ринку праці, безробіття, реформування економіки України, державні законодавчі акти, постанови Верховної Ради та Уряду України, нормативні і методологічні документи.

В процесі дослідження використовувалися методи порівняльного і системного аналізу, статистичних і соціологічних досліджень. Головні положення роботи, висновки і пропозиції базуються на використанні й узагальненні статистичних даних державної статистики й емпіричних даних, що були отримані в результаті соціологічних досліджень, проведених Українським науково-дослідним інститутом проблем молоді та центром "Соціальний моніторинг" з проблем ринку праці і зайнятості населення.

1.6. Наукова новизна дисертації та особистий внесок автора в розробку досліджуваної проблеми. Наукову новизну дисертаційного дослідження визначають такі теоретико-методологічні і практичні результати:

- досліджена і визначена роль вторинної зайнятості в процесі формування ринку праці, адаптації населення до кризових економічних явищ;

- уточнено сучасне поняття вторинної зайнятості та конкретизовані фактори, що впливають на масштаби її поширення серед населення великих міст України;

- виявлено структуру і принципи функціонування вторинної зайнятості;

- розкрито існуючі форми вторинної зайнятості та інтенсивність їх використання різними групами населення великих міст України;

- запропоновано конкретні заходи щодо цивілізованого розвитку вторинної зайнятості серед населення великих міст України.

Перераховані результати отримані дисертантом особисто.

1.7. Основні наукові результати, що вносяться на захист:

- Встановлено, що за останні роки серед населення великих міст України значно збільшився рівень вторинної зайнятості, що призвело до зростання трудової активності населення при загальному скороченні рівня первинної зайнятості.

- Результати аналізу спонукальних мотивів до вторинної зайнятості населення великих міст України показали, що вона є не тільки реакцією на кризовий стан економіки, але й показником лібералізації ринку праці.

- Визначено, що вторинна зайнятість в умовах кризової економіки протидіє послабленню у населення мотивації до праці.

- Встановлено, що наявність вторинної зайнятості у великих містах України сьогодні можна в деякій мірі сприймати як індикатор низької трудової мобільності, що сприяє залученню населення до різних видів зайнятості: первинної - для отримання пенсії, соціальних і різних відомчих пільг; вторинної - для забезпечення належного рівня матеріального існування.

- Запропоновано рекомендації щодо удосконалення трудового законодавства з метою оптимізації трудових відносин в сфері вторинної зайнятості між роботодавцем і наймаєм працівником, а також легалізації самозайнятості населення.

1.8. Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження. Теоретичне значення отриманих наукових висновків та прикладних результатів полягає в тому, що вони формують методичну основу для вивчення розвитку вторинної

зайнятості населення великих міст, оцінки її рівня, структури, форм прояву та умов існування. Практична цінність наукових результатів полягає у можливості їх використання у регулюванні і прогнозуванні ситуації на ринку праці населення великих міст України, застосування розробленої методики визначення рівня вторинної зайнятості до соціально-демографічних груп і населення України загалом. Наукові результати дисертаційного дослідження можуть бути використані фахівцями, які займаються проблемами ринку праці, в практичній роботі для оцінки стану регіонального ринку праці, прогнозування структурних змін у зайнятості населення, а також у навчальному процесі.

1.9. Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були використані: при розробці програми дій Харківського міськвиконкому щодо удосконалення роботи Центрів зайнятості (1995 рік); при розробці Міністерством у справах молоді і спорту України проекту Національної комплексної програми "Молодь України" (1996 рік). Різні аспекти дослідження, що в основному стосуються вторинної зайнятості молоді, були розглянуті на міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми соціального захисту молоді в умовах зміни соціально-економічних відносин" (Київ, листопад 1992 року), міжнародної науково-практичної конференції "Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики" (Київ, 1995 рік).

1.10. Публікації по темі дослідження надруковані у 8 роботах загальним обсягом 3.8 друкованих аркушів.

1.11. Структура й обсяг дисертаційної роботи. Структура дисертації включає вступ, три розділи, дев'ять параграфів, висновки, список використаної літератури та додатки. Дисертація викладена на 154 стор. машинописного тексту, вміщує 14 таблиці, 19 графіків, 2 додатки. Список літератури включає 207 джерел.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

2.1. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування вторинної зайнятості населення великих міст України. Застосування ринкових теорій для аналізу ринку праці у великих містах України дозволяє зробити висновок про те, що в Україні реалізується підвищена трудова активність населення, яка обумовлена падінням рівня життя та збільшенням рівня лібералізації праці. Підвищена трудова активність реалізується як на первинному ринку праці, так і на тому, який функціонує на принципах вторинної зайнятості. На підґрунті аналізу існуючих економічних теорій та емпіричних даних про становище населення великих міст України на ринку праці ми визначаємо **вторинну зайнятість населення як комплекс доповнюючих занять в галузях матеріального виробництва або невиробничої сфери, зареєстрованого або незареєстрованого секторів економіки за відповідну оплату (у грошовому або матеріальному вигляді).**

На даний момент значна частина робочих місць в Україні функціонує в незареєстрованому секторі економіки. Офіційна ж статистика має дані тільки про зареєстрований сектор економіки. Виходячи з цього, для виявлення реального рівня зайнятості населення необхідним є використання інших методів зняття інформації. В дисертаційному дослідженні аналізуються дані про становище населення на ринку праці, що були отримані за допомогою соціологічних досліджень.

За допомогою соціологічних даних було встановлено, що рівень зайнятості населення великих міст України становить 75.5%, а рівень вторинної зайнятості - 30.9%.

Дисертантом була розроблена та апробована методика зняття соціологічної інформації про становище населення на ринку праці, основою якої є метод аналізу подій. Також був розроблений комплекс соціологічних індикаторів, який дозволяє виявити факт наявності зайнятості та вторинної зайнятості у респондента.

2.2. Фактори, що впливають на розвиток вторинної зайнятості населення. У дисертаційному дослідженні визначено *три* фактори, які впливають на розвиток та поширення вторинної зайнятості населення у великих містах України.

Найбільш суттєвий вплив на зростання вторинної зайнятості населення справило зниження рівня життя в умовах економічної кризи. В даний час рівень заробітної плати, пенсій та соціальних виплат у країні є настільки низьким, що для більшості частини населення великих міст України характерною є тенденція до збільшення пропозиції праці з метою забезпечення прожиткового мінімуму на умовах вторинної зайнятості. Неefективна система оплати праці, що має місце на підприємствах та в організаціях країни, знижує мотивацію до праці на основному місці роботи. Значний вплив на вибір місця застосування додаткової праці має явне та приховане безробіття, регулярна заборгованість у виплаті заробітної плати, значне скорочення обсягів виробництва на підприємствах та в організаціях за основним місцем роботи. В цих умовах населення реалізує необхідність у додатковій праці на принципах вторинної зайнятості, використовуючи її як форму адаптації до кризового стану економіки.

Розширенню вторинної зайнятості сприяють демографічні та соціально-економічні умови, що склалися в Україні в останні роки. Ресурсна та соціальна база вторинної зайнятості великих міст України зумовлюється такими чинниками :

- демографічна ситуація у великих містах України характеризується тим, що на ринок праці виходить все більша кількість населення працездатного віку;
- у промислово розвинених районах існують вільні виробничі потужності, приміщення, об'єкти законсервованого будівництва, які можна використовувати для організації різних видів діяльності;

- у сільських районах є вільні землі, які придатні для розширення особистих підсобних господарств, в тому числі дач для жителів великих міст;

- населення має гостру потребу у товарах першої необхідності. Нині підприємства, які виробляють таку продукцію, з різних причин та різною мірою згортають виробництво, що створює передумови для розвитку альтернативних форм виробництва, підприємництва і зайнятості;

- негативне ставлення до приватної власності та підприємницької діяльності в українському суспільстві змінюється нейтральним та позитивним ставленням до цих явищ;

- гнучкий (вимушено гнучкий) графік роботи значної частини зайнятого населення дозволяє йому більш активно включитися в різні форми вторинної зайнятості;

- створення малих та приватних підприємств, що виникли на базі державних, з їх зовнішнім (територіальним та функціональним) співпаданням дозволяє працівникам поєднувати роботу на підприємствах різних форм власності, причому нерідко протягом робочого дня за основним місцем роботи;

- наявність на великих державних підприємствах соціальних пільг, що не входять у заробітну плату, утримує працівників від зміни робочого місця, а відсутність необхідного заробітку змушує шукати альтернативні форми зайнятості;

- все більш активне впровадження портативної електронної та обчислювальної техніки дозволяє висококваліфікованим спеціалістам виконувати роботу вдома, що поліпшує як становище роботодавців, зменшуючи накладні витрати, так і працівників, які отримують вільний режим роботи;

- значна частина нових робочих місць у приватному секторі економіки організовується за принципом вторинної зайнятості через відсутність впевненості в їх стабільності у майбутньому, переважне

•використання на них кваліфікованих працівників, які вже зайняті за основним місцем роботи.

Третім фактором розвитку і поширення вторинної зайнятості є застосування гнучких форм зайнятості (флексибілізації) . Гнучкі форми організації праці дають можливість: 1) створювати додаткові робочі місця; 2) використовувати компетентних працівників для малих фірм, які не мають можливості оплачувати повний робочий день високооплачуваним спеціалістам; 3) впроваджувати нові технології на малих підприємствах завдяки можливості використовувати працю висококваліфікованих спеціалістів.

2.3. Зміни у структурі зайнятості населення України.

Дослідження показало, що в структурі зайнятості населення України за останні роки відбулися значні зрушення. Зокрема, зменшилась чисельність і питома вага зайнятих у народному господарстві трудових ресурсів; скоротилася зайнятість в суспільному виробництві, в тому числі в галузях економіки; зменшилась чисельність і частка зайнятих в державному секторі економіки при зростанні зайнятості в інших сферах економічної діяльності та на об'єктах недержавних форм власності. Значне поширення отримала нерегламентована зайнятість: зайнятість в особистому підсобному та домашньому господарстві. Для зайнятого населення характерні великі обсяги прихованого безробіття.

Таблиця 1.

Динаміка зайнятості населення України за 1985-1995 роки. (тис.чол.
% від загальної кількості зайнятих у всіх сферах економічної
діяльності)*

Рік	Зайняті в усіх сферах економічної діяльн.	Зайняті у галузях економіки		Середньорічна кількість робітників і службовців у галузях економіки		Працюючі за сумісництвом та договором підряду		Зайняті в інших сферах економічної діяльності	
		тис.ч.	%	тис.ч.	%	тис.ч.	%	тис.ч.	%
1985	25600.0	25153.6	98.3	20679.0	80.8	4474.6	17.5	446.4	1.7
1991	25000.0	24447.9	97.8	19119.0	76.5	5328.9	21.3	552.1	2.2
1992	24500.0	23342.6	95.3	18122.0	74.0	5220.6	21.3	1157.4	4.7
1993	23900.0	22647.3	94.8	17300.0	72.4	5347.3	22.4	1252.7	5.2
1994	23000.0	21193.1	92.1	16206.0	70.5	4987.1	21.7	1806.9	7.9
1995	23700.0	20218.5	85.3	15326.0	64.7	4892.5	20.6	3481.5	14.7

*Статистичний щорічник України.1995.-К...: Техніка, 1996.-С.71-77.

Як видно з наведених даних за період з 1985 по 1995 роки чисельність зайнятого населення у народному господарстві України зменшилася на 1,9 млн. чол., або на 7.4%. За цей же період кількість зайнятих на основній роботі у галузях економіки зменшилася на 19,4 %, кількість робітників та службовців (без тех, хто працює за угодою чи сумісництвом) - на 26 %. У той же час кількість зайнятих в інших сферах економічної діяльності збільшилася у 8 разів.

2.4. Методика оцінки та рівень зайнятості населення великих міст України. Згідно з даними офіційної статистики, частка зайнятих за сумісництвом та договором підряду з 1991 по 1995 роки залишалася практично незмінною і складала в 1995 р. 20.6% від загальної чисельності зайнятих в усіх сферах економічної діяльності України. Реальні обсяги вторинної зайнятості населення значно

більші і визначення їх вимагає проведення соціологічних досліджень та застосування відповідної методики оцінки.

Рівень вторинної зайнятості населення великих міст України, за нашими підрахунками, у 1996р. становив 30.9%. Таким чином, загальний рівень зайнятості населення у великих містах (враховуючи первинну і вторинну зайнятість) складав 75.5%.

Таблиця 2.

Рівень зайнятості населення в залежності від становища на ринку праці (у % в кожній групі)*

Положення на ринку праці	Зайнятість в галузях економіки за принципом первинної зайнятості	Вторинна зайнятість у народному господарстві
Зайняті в галузях економіки	100	29.7
Самозайняті	100	87.3
Пенсіонери	-	37.2
Домогосподарки	-	58.1
Студенти	-	39.5
Безробітні	-	59.0

*Дані, що наведені в табл.2, підраховані дисертантом на підставі опитування "Цінності-96", яке було проведене центром "Соціальний моніторинг" у межах міжнародного проекту "World Value Survey - 96" у вересні 1996 року.

Як показують розрахунки, серед зайнятого в галузях економіки великих міст населення майже 30% мають додаткову роботу. Рівень вторинної зайнятості серед самозайнятого населення в 3, а серед домогосподарок та безробітних в 2 рази вищий, ніж серед зайнятих у галузях економіки.

На основі даних соціологічного дослідження щодо вторинної зайнятості окремих соціально-демографічних груп населення великих міст був визначений інтегральний показник вторинної зайнятості, який враховує рівень цієї зайнятості по окремих групах, питому вагу останніх в загальній чисельності респондентів і тривалість роботи на умовах вторинної зайнятості.

2.5. Структура вторинної зайнятості населення великих міст в Україні. Структурно вторинна зайнятість дисертантом ділиться на шість основних складових:

- регулярна додаткова робота, яка включає в себе сумісництво, а також регулярні додаткові роботи на підприємствах, у фірмах та організаціях;

- виготовлення (особисто або членами родини) речей або продуктів для продажу. Цей вид вторинної зайнятості включає невелике кустарне виробництво, рукоділля, виробництво продуктів харчування для продажу тощо;

- перепродаж речей і продуктів, які купуються спеціально на продаж. Сюди включені так звані "човники", а також розповсюджувачі товарів різних видів та вартості;

- вирощування сільськогосподарської продукції на продаж;

- приватне підприємництво, яке не є основною діяльністю;

- всі інші види додаткових робіт: сезонні, робота на приватних осіб, репетиторство та інше.

В процесі дослідження встановлено, що найбільш розповсюдженою формою вторинної зайнятості для зайнятих у галузях економіки є сільськогосподарські роботи, якими займаються 17.3%, на другому місці - продаж речей та продуктів, виготовлених членами родини, - 6.6%. Приблизно така ж частка офіційно зайнятого населення великих міст (6.3%) має регулярні додаткові роботи.

Таблиця 3

Структура вторинної зайнятості населення великих міст України*

Форма вторинної зайнятості	Відсоток від населення, яке має вторинну зайнятість
Регулярна додаткова робота	24.5
Продаж речей, вигот. родиню	18.3
Перепродаж	18.0
Робота на дачній ділянці	51.6
Приватний бізнес	16.9
Інші	2.7

*Дані, які наведені в табл.2, підраховані дисертантом на підставі опитування "Цінності-96", яке було проведене центром "Соціальний моніторинг" у межах міжнародного проекту "World Value Survey - 96" у вересні 1996 року.

Сума чисел у стовбці перевищує 100 % тому, що деякі мешканці великих міст мають декілька форм вторинної зайнятості.

Найбільш розповсюдженою формою вторинної зайнятості для самозайнятого населення є перепродаж речей і продуктів (36.4%) та приватний бізнес (34.5%). Третє та четверте місця для цієї групи населення займає вторинна зайнятість, яка пов'язана з сільським господарством (23.6%) та продаж речей і продуктів, виготовлених членами родини. Для пенсіонерів домінуючою формою вторинної зайнятості є сільськогосподарські роботи, якими займаються 13.6%. Для домогосподарок найбільш розповсюдженими формами вторинної зайнятості є сільськогосподарські роботи (17.3%), перепродаж речей і продуктів, виготовлених членами родини (8.6%) та регулярні додаткові роботи (7.4%). Студенти та учні частіше за все мають регулярні додаткові роботи (14.8%). Для незайнятого населення великих міст України основними джерелами існування є сільськогосподарські роботи (20.6%), перепродаж речей і продуктів (13.0%) та регулярні додаткові роботи (10.7%).

2.6. Залежність рівня вторинної зайнятості від адміністративного статусу міста. В процесі дослідження було зроблено висновок, що рівень зайнятості населення знаходиться в прямій залежності від адміністративного статусу міста: найвищим цей показник зайнятості є для столиці, де він становить 82.1%. Зайнятість жителів обласних центрів складає 75.7%, а жителів великих міст-районних центрів і міст обласного підпорядкування - 72.7%.

Від адміністративного статусу міст залежить також співвідношення між основною і вторинною зайнятістю. У великих містах, які є районними центрами і містами обласного підпорядкування, рівень вторинної зайнятості становить 28.4%, в обласних центрах - 39.5%, у столиці України - 20.9%. Це означає, що в столиці високий рівень зайнятості більшою мірою досягається за рахунок основного заняття, а серед жителів обласних центрів - за рахунок вторинної зайнятості. Перш за все, це пов'язане з тим, що

переструктуризація економіки відбувається більш інтенсивно у столиці, де активно залучаються інвестиції, впроваджуються нові технології і відповідно забезпечується зайнятість.

2.7. Фактори, що забезпечують конкурентоспроможність населення на ринку праці вторинної зайнятості. Аналіз рівня вторинної зайнятості в залежності від професійної належності населення дозволив виявити фактори, які забезпечують конкурентоспроможність різних соціальних груп на ринку вторинної зайнятості. В дисертації розглядаються такі групи працівників.

Перша група працівників забезпечує свою конкурентоспроможність на ринку вторинної зайнятості за рахунок інтелектуального потенціалу. Так, вторинну зайнятість має кожний третій викладач вищого навчального закладу; кожний п'ятий спеціаліст з програмного забезпечення, викладач технікуму чи ПТУ та керівник середньої ланки; кожний восьмий представник творчої інтелігенції та лікар.

Друга група працівників конкурентоспроможна за рахунок професійної кваліфікації. Сюди відносяться кваліфіковані працівники громадського харчування, торгівлі, будівельники. Серед цієї групи працівників від 12% до 17% мають регулярну додаткову роботу.

Третя значна за своїми розмірами група працівників, що мають вторинну зайнятість, - це некваліфіковані працівники: вахтери, вантажники, прибиральниці, прачки тощо, серед яких від 12% до 15% мають регулярну додаткову роботу.

2.8. Прогнози та перспективи розвитку вторинної зайнятості серед населення великих міст України. На основі аналізу стану справ в економіці України та тенденцій розвитку вторинної зайнятості населення великих міст дисертантом зроблено прогноз, що передбачає подальший розвиток вторинної зайнятості, особливо в сфері послуг. Дисертантом запропоновані конкретні заходи щодо оптимізації вторинної зайнятості великих міст України, зокрема такі: створення умов для збільшення трудової мобільності

населення за рахунок ліквідації інституту прописки, створення ринку житла в Україні, зміни принципів пенсійного забезпечення населення; створення структур для вторинного працевлаштування населення; доповнення трудового законодавства нормами, що дають можливість забезпечити соціальній захист населення, яке включене у вторинну зайнятість, - визначення максимальної тривалості робочого тижня, в тому числі для жінок та молоді, мінімальної погодинної оплати праці; принципи взаємної відповідальності роботодавця та найманого працівника за виконання умов угоди; широке застосування активних програм у сфері використання трудових ресурсів.

3. ПІДСУМКОВІ ВИСНОВКИ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ З НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За останні роки чисельність і структура зайнятості населення України змінилися: більш ніж на 19% порівняно з 1985 роком зменшилася чисельність зайнятих у галузях економіки, в 8 разів збільшилась кількість зайнятих в інших сферах економічної діяльності, значно зросла роль вторинної зайнятості населення, в якій зайнято 30.9% населення великих міст України .

Автором виявлені економічні чинники, що сприяють розширенню вторинної зайнятості населення . Основними з них є: криза в економіці України, яка призвела до різкого зниження рівня життя значної частини населення; збільшення абсолютної чисельності населення працездатного віку в великих містах України, що робить ринок праці більш напруженим; наявність прихованого безробіття серед працюючих, що дозволяє більше часу відводити вторинній зайнятості; наявність незалучених виробничих потужностей та вільних земель, які можна використати для організації різноманітних альтернативних видів діяльності; потреба населення в товарах першої необхідності, виробництво котрих значно скоротили державні підприємства; постійне розширення сектора

економіки, що займається сферою послуг - основного споживача вторинної зайнятості в країнах ринкової економіки; існування соціальних пільг, що не входять до заробітної платни, наявність котрих змушує трудящих миритися з прихованим безробіттям, несвоєчасними виплатами заробітної платни на основному робочому місці, але шукати альтернативні джерела доходів у вторинній зайнятості.

За умов розширення вторинної зайнятості в неформальному секторі економіки, що не піддається аналізу з боку органів статистики, виникає необхідність використання нетрадиційних для України джерел інформації про становище на ринку праці. Дисертантом розроблено систему соціологічних індикаторів для визначення вторинної зайнятості у всій різноманітності форм її проявів. Вона базується на самоідентифікації положення респондента на ринку праці. Основними складовими комплексу індикаторів являються дані про наявність та інтенсивність зайнятості, форму трудового контракту, інформація про джерела доходів.

Дисертантом проаналізована специфіка розповсюдження вторинної зайнятості серед різних груп населення великих міст України: працюючих, пенсіонерів, студентів та учнів, формально незайнятого населення; тенденції її розвитку.

Розкрито існуючі форми і види вторинної зайнятості, інтенсивність залучення в них різних соціально-демографічних груп населення великих міст України. Встановлено, що для зайнятого населення найбільш поширеною формою вторинної зайнятості являються сільськогосподарські роботи, якими займаються 17.3%; для самозайнятого населення - перепродаж речей і продуктів (36.4%). Для пенсіонерів домінуючою формою вторинної зайнятості являються сільськогосподарські роботи, котрими займаються 13.6% з них. Студенти й учні як вторинну зайнятість найчастіше обирають регулярні додаткові роботи - 14.8%.

Дисертант визначає три спонукальні мотиви вторинної зайнятості: матеріальну зацікавленість, професійний інтерес, можливість знайти основну роботу через вторинну зайнятість. Реально ці мотиви проявляються в різних комбінаціях з безумовним переважанням матеріальної зацікавленості.

Виявлено фактори, які забезпечують конкурентоспроможність різних соціальних груп на ринку вторинної зайнятості: перша група працівників забезпечує свою конкурентоспроможність на ринку вторинної зайнятості за рахунок інтелектуального потенціалу, друга - за рахунок професійної кваліфікації, третя - фізичної сили.

Дисертантом запропоновано конкретні рекомендації щодо оптимізації вторинної зайнятості великих міст України: створення умов для збільшення трудової мобільності населення; зміни принципів пенсійного забезпечення населення; створення структур для вторинного працевлаштування населення; вдосконалення трудового законодавства щодо реалізації населенням можливостей вторинної зайнятості.

4. Список надрукованих наукових праць, щовідображають основні положення дисертації:

1. Некоторые аспекты социально-экономического положения молодежи (по итогам лонгитюдного исследования в Украине "Пути поколения") // Проблемы соціального захисту молоді в умовах зміни соціально-економічних відносин. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 25-28 листопада 1992 р. - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1993 . - 0.6 др.арк..

2. Соціологічний метод виміру становища молоді на ринку праці // "Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції .

(Київ, 11-13 жовтня 1995 р.) . - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1996 . - 0.2 др.арк.

3. Професійні орієнтації молоді в умовах переходу до ринку // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Збірник наукових публікацій Укр НДІ проблем молоді за підсумками виконання програм і проектів у 1992 році. Випуск 1993 р. - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1994. - 0.7 др.арк.

4. Молодь на ринку праці: деякі оцінки // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Збірник наукових публікацій Укр НДІ проблем молоді за підсумками виконання програм і проектів у 1994 році. Випуск 4: - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1995. - 0.7 др.арк.

5. Деякі економічні чинники стратифікації молодого покоління України // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Збірник наукових публікацій Укр НДІ проблем молоді за підсумками виконання програм і проектів у 1995 році. Випуск 5 - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1996. - 0.2 др.арк.

6. Деякі тенденції в зміні структури і розмірів доходів населення великих міст України // Україна: аспекти праці. - 1995. - N2-3 - 0.5 др.арк. (у співавторстві)

7. Вторинна зайнятість молоді великих міст України // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Збірник наукових публікацій Укр НДІ проблем молоді за підсумками виконання програм і проектів у 1995 році. Випуск 5. - К.: УкрНДІ проблем молоді, 1996. - 0.5 др.арк.

8. Молоде покоління нової України. Ескіз соціального портрету. - К.: Укр НДІ проблем молоді, 1995. - 0.4 др.арк. (у співавторстві).

АННОТАЦІЯ

Комарова Н. Н. Вторичная занятость населения крупных городов Украины.

Диссертация, на правах рукописи, на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности

08.09.02. - занятость и рынок труда. Научно-исследовательский центр по проблемам занятости населения и рынка труда Национальной Академии наук Украины и Министерства труда Украины, Киев, 1997.

В диссертации рассмотрены теоретико-методологические основы формирования и функционирования вторичной занятости населения крупных городов Украины, дано определение вторичной занятости, выявлены демографические и социально-экономические предпосылки ее существования в условиях трансформации экономики из плановой в рыночную. Установлено, что в последние годы значительно увеличился уровень вторичной занятости как формы адаптации населения к кризисной ситуации в экономике страны.

ANNOTATION

Komarova N. N. Secondary employment in the urban areas of Ukraine.

The dissertation in the form of manuscript is submitted for the master degree in economics. Speciality 08.09.02 - Employment and Labour Market. The Scientific Research Center on Employment Problems and Labour Markets of the National Academy of Science and the Ukrainian Ministry of Labour.

The dissertation outlines the theoretical and methodological basis for secondary employment formation and existence in big cities of Ukraine. There have been revealed demographical and socio-economical pre-conditions for the secondary employment in Ukraine. The recent increase of the secondary employment in Ukraine is considered as a form of adaptation to the crisis situation in the national economy.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, вторинна зайнятість, економічна ситуація, ринкові відносини.

АВ 37.471

Підписано до друку 10.04.97 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друж офсет. Умовн. друк. арк. 1, 30.
Фізичн. друк. арк. 1, 5. Замовл. 512. Тираж 100.
Київ. Вул. Суворова, 4/6. КСБ.